УДК 712.253:630'17

ЦІННІСТЬ УНІКАЛЬНИХ ВІКОВИХ ДЕРЕВ - ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ

А. І. КУШНІР, кандидат біологічних наук, доцент кафедри ландшафтної архітектури та садово-паркового будівництва

E-mail: A-Kushnir@ukr.net

І. І. ВАКУЛИК, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики та мовної комунікації

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: vakulyk@ukr.net

<https://doi.org/10.31548/bio2018.03.023>

В Україні збереглося чимало унікальних дерев, пов'язаних із визначними людьми та історичними подіями. Виявити такі унікальні пам'ятки природи, зібрати необхідні відомості про них і є метою наших досліджень. Такі дерева є національним надбанням і повинні бути взяті державою під охорону. Також вони становлять вагомий освітньо-виховний, естетичний, історико-культурний цінність.

У роботі здійснено комплексну оцінку типів життєвих форм багатовікових дерев за допомогою сучасних методів арбористики із використанням загальнонаукових методів, котрі пов'язані із проведенням польових досліджень і ґрунтуються на порівнянні, узагальненні й синтезі. Досліджено цінні унікальні вікові дерева як пам'ятки природи, які мають статус загальнодержавного значення – дуби Шевченка, Залізняка та Алексєєва, тисячолітню фісташку, липу Петра Могили, шовковицю Шевченка. Пропонуємо проводити єдину політику щодо охорони унікальних пам'яток природи з метою збереження культурно-історичної спадщини міста.

Ключові слова: вікові дерева, пам'ятка природи, охоронний статус, історичні дерева, арбористика

Актуальність. Нині продовжує існувати проблема екологічного розвитку міста, формування «зеленого будівництва», національної системи екологічної сертифікації об'єктів, дієвості вітчизняного механізму у збалансованому природокористуванні та природоохоронній галузях.

В Україні збереглося чимало унікальних дерев, пов'язаних із визначними людьми та історичними подіями. Такі дерева відіграють велику історикокультурну та пізнавальну роль. У багатьох випадках вони взяті під охорону і мають статус пам'яток природи місцевого значення. Книга «Україна в цікавих фактах» (Львів, 1992) наводить дані про

те, що в Україні взято на облік 3295 унікальних дерев віком понад сто років. Близько 50 з цих дерев, із якими пов'язані історичні події, людські долі та легенди, оголошено меморіальними. Вони пов'язані з іменами Богдана Хмельницького, Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки та інших визначних осіб. У більшості випадків такі дерева зростають в лісових насадженнях, старовинних садах і парках, на територіях меморіальних садів тощо [3; 4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. «У наш час найбільшій естетичності і виразності сучасним садово-парковим культурфітоценозам та іншим міським об'єктам

озеленення надають багатовікові деревні рослини – окремі екземпляри, вік яких перевищує 100 років» [8, с. 106]. Пропонована наукова розвідка є логічним продовженням розробок нинішнього стану найстаріших дерев парків і скверів (С. Івченко, В. Шлапак, С. Попович, Н. Таран, В. Федоровський, С. Стойко, В. Шушняк, Г. Савка, П. Шубер, Я. Шляхта, В. Савосько, С. Володарець, Е. Євтушенко) та визначення аспектів їх охорони у контексті національного надбання.

Мега дослідження – виявити такі унікальні пам'ятки природи, зібрати необхідні відомості про них і є метою наших досліджень. Такі об'єкти є національним надбанням і повинні буди взяті державою під охорону.

Матеріали і методи. Робота здійснювалась у рамках проекту № 110/551-пр. У роботі здійснено комплексну оцінку типів життєвих форм багатовікових дерев за допомогою сучасних методів арбористики із використанням загальнонаукових методів, котрі пов'язані із проведенням польових досліджень і ґрунтуються на порівнянні, узагальненні й синтезі.

Результати дослідження та їх обговорення. Цікавою пам'яткою природи є історичне дерево на території Стародавнього Києва – «Липа Петра Могили». Воно зростає поруч із Десятинною церквою по вул. Володимирівській. *Tilia cordata* L. (Липа дрібнолиста) має вік понад 350 років і задо-

вільний стан. У неї добре розвинута крона, спостерігається щорічне цвітіння та плодоношення. Однак дерево має значну дуплистість стовбура та нахилене до фундаменту церкви. У попередні роки неодноразово було проведено цементацію дупел, а задля запобігання падінню – встановлено металічну підпірку, яка добре зафіксувала дерево, що дозволило врятувати витвір природи до сьогодні (рис 1. Тут і далі по тексту використано фотографії автора даного дослідження – А. Кушніра, здійснені у різні роки під час експедицій та польових досліджень).

Із метою збереження життєдайного стану липи нами було рекомендовано встановлення загорожі ажурного типу, яка допомагає зменшити рекреаційне навантаження на кореневу систему (а в окремих випадках і на крону), а також проведення санітарну чистку крони дерева шляхом видалення сухих, хворих та поламаних гілок.

Інша пам'ятка – «Каштан Петра Могили» – Гірकोкаштан звичайний (*Aesculus hippocastanum* L.) зростає на південній околиці сучасного мегаполісу: на території Китаївської пустині поблизу Троїцької церкви.

За переказами, саджанець було привезено із Молдови – батьківщини громадського діяча-просвітителя Petru Movilă. Дерево посадила київська братія на чолі з архімандритом Києво-Печерського монастиря. Нині висота дерева сягає 24 м, окру-

Рис. 1. Липа Петра Могили

Рис. 2. Шовковиця Тараса Шевченка

ність стовбура – 3,5 м. У віці понад 350 років цвіте та плодоносить. У березні 1994 року за пропозицією активістів асоціації «Зелений світ» настоятель Троїцької церкви отець Мирослав здійснив обряд освячення цього унікального дерева.

«Дуб професора Алексеєва» зростає поблизу першого навчального корпусу Національного університету біоресурсів і природокористування України по вул. Генерала Родимцева, 19 у м. Києві. Цей дуб є залишком знаменитих дібров славетного Голосіївського лісу. Такіх вікових дубів у Голосієво залишилось обмаль і вони потребують повсякденної опіки та охорони. Висота дуба 23 м, а довжина окружності стовбура на висоті 1,3 м від землі дорівнює 365 см. Дерево має добре розвинуту крону, періодично добре плодоносить, а його жолуді використовуються для створення нових дібров [4, 5].

Історія цього «старожила» Голосієва пов'язана з діяльністю професора Алексеєва Євгена Венедиктовича, який у 20-30 рр. XX ст. був деканом лісоінженерного факультету Київського політехнічного інституту, а пізніше Київського лісгосподарського інституту. У процесі спорудження нового навчального корпусу будівельникам заважав віковичний дуб, який ріс близько до будівлі, що зводилася. Відтак з'явилася думка знищити дерево. Звістка про лихий намір дійшла до професора, і він разом із архітектором проекту Д. Дяченком терміново прибув до місця новобудови аби врятувати ботанічну пам'ятку. Їм це вдалося. Відтоді дуб було названо на честь науковця. У роки Другої світової війни дерево було сильно ушкоджене снарядом, який у нього влучив. Нині дуб є окрасою триповерхової будівлі навчального корпусу, яка є пам'яткою архітектури українського бароко. Цікава деталь: у центрі фронтона будівлі та на капітелях легко розгледіти ліпнину з тематичним рослинним орнаментом – листочки дуба.

Естафету моніторингу цінних найстаріших дерев у парках підхоплює «Шовковиця Тараса Шевченка» (рис. 2), яка зростає в

арборетумі Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України у м. Києві поряд із територією Видубицького монастиря, одного із центрів літописання (асоціюють з ім'ям великого князя Володимира Мономаха та ігумена монастиря Сильвестра – автора 2-ї редакції давньоруського літопису «Повість временних літ»). За легендою, її вік значно більший за 300 років, і посаджена вона нібито ченцями Видубицького монастиря з насіння, привезеного зі Середньої Азії. Цікава деталь: від цієї шовковиці пішли всі інші шовковиці, які зростають на території в Україні. За легендою, дерево оглядав ще Петро І. А на офорті, що датується 1844 роком, поруч зі спорудами монастиря Т. Шевченко зобразив дерево у всій його величі.

Шовковиця біла (*Morus alba* L.) є інтродуцентом в Україні. Природно вона поширена у Китаї. «Шовковиця Тараса Шевченка» має висоту біля 11 м і розкидисту шатровидну крону. Діаметр стовбура на 1,3 м складає біля 1,5 м. Стовбур цього багатовікового дерева сильно пошкоджений гниллю і має велике дупло. Навесні 2009 року на замовлення дирекції Національного ботанічного саду фахівцями-арбористами було проведено розчищення крони від сухих, ушкоджених і поламаних гілок. У наступні роки формування крони продовжувалося, а територію навколо пам'ятки поступово упорядковували, тим самим сприяючи покращанню умов її зростання і розвитку.

Символом Пріорки, історичної місцевості у північній частині м. Києва, вже упродовж 150 років залишається багатовіковий екземпляр дуба звичайного, який зростає на пагорбі у парку «Березовий гай» (рис. 3).

За переказами, в одному з будинків приватного сектору по вул. Вишгородській мешкав Т. Г. Шевченко (під час свого відвідування України у 1859 році). На його честь і названо – «Тарасів дуб». Вік дерева становить біля 280 років, висота – 24 м, окружність стовбура – 422 см. Він має вели-

Рис. 3. Дуб Шевченка

Рис. 4. Дуб Максима Залізняка

ку куполоподібну крону, яка простягається з півночі на південь на 11,5 м, а із заходу на схід – 16 м. Поряд зростають вікові сосни.

Загальний стан цієї унікальної пам'ятки історії природи викликає занепокоєння, адже дерево сильно пошкоджене стовбуровими гнилями, має численні пошкодження та рани. Вважаємо, що для збереження історичної пам'ятки необхідно зменшити рекреаційне навантаження на кореневу систему та на дерево у цілому, встановивши легку металеву загорожу ажурного типу, а також доцільно висадити живопліт із низьких кущів; відновити надґрунтовий покрив із тих видів трав'янистих рослин, які притаманні для дібров – копитняк європейський, медунка темна.

Одним із найвідоміших на теренах України вважається «Дуб Максима Залізняка». Його видова назва – Дуб звичайний (*Quercus robur* L.). Дерево зростає в урочищі «Холодний яр» біля хутора Буда Чигиринського району Черкаської області.

Його вік – понад тисячу років, висота – 30 м, окружність стовбура – 9,01 м. Дерево має величезну куполоподібну крону, яка простягається з півночі на південь на 35 м, а із заходу на

схід – 28 м. Загальний стан цієї унікальної пам'ятки природи задовільний, дуб має численні пошкодження та рани (рис. 4).

Цінною, на нашу думку, є також *Pistacia mutica* F. et M., яка має статус пам'ятки природи та історії (рис. 5).

«1000-літня Фісташка туполиста» – цей середземноморський вид кавового дерева родини Сумахових виступає домінантом у союзі з Ялівцем високим, Дубом пухнастим та Скупією звичайною. За підрахунками науковців, тривалість життя родини Anacardiaceae може сягати 1000 і більше років. У 1912 році німецький ботанік А. Енглер визначив тисячолітній вік дерева. Такої ж думки був і перший директор науково-дослідної установи, найстарішої в Україні, Х. Стевен [4]. У 2010 році, за оцінкою Київського еколого-культурного центру, вік дерева визначений як 1700 років, на підставі чого Фісташка туполиста стала номінантом «Найстарішого дерева України». Саме дерево має задовільний стан, оскільки періодично його стовбурові дупла «запломбовували» цементом (рис. 6). На критерії оцінки екологічного стану дерева впливали різні характеристики, зокрема його висота, діаметр стов-

Рис. 5. Фісташка туполиста

Рис. 6. Запломбовані рани Фісташки

бура (біля основи перевищує 8 м), діаметр крони та оцінка життєвості за методикою Г. В. Кулікова. Відтак крона потребує ретельнішого догляду порівняно із іншими «сусідами»; тому виникла необхідність у контролі доступу до нього екскурсантів.

Висновки і перспективи. Ми надаємо важливого значення популяризації матеріалів про визначні дерева у засобах масової інформації та науковому дискурсі [1, 2]. У такий спосіб ми намагаємося привернути увагу широкої природоохоронної громадськості до збереження унікальних пам'яток природи. Адже упродовж останніх п'ятнадцяти років й по сьогодні науковцями здійснюються роботи по лікуванню і оздоровленню методами сучасної арбористики унікальних вікових дерев із залученням фахівців Міжнародного

Товариства Дослідження і Охорони Дерев [6]. Відтак пропонуємо надавати таким об'єктам статус пам'яток природи загальнодержавного значення [7].

Напрацювання у даному векторі досліджень забезпечить пізнаваність світу у всіх його проявах, сприятиме усвідомленню впливу цінних деревних порід на духовний світ людини, створюватиме естетичну привабливість природних красенів як для мешканців міст і містечок, так і їхніх гостей. Відтак використання карт зелених зон міста та прокладання за допомогою їх туристичних маршрутів до найвідоміших локацій історичних дерев передбачатиме формування комплексного підходу до феномену буття природи та надасть можливість розрізняти історичні цілісності у контексті сучасної екосистеми.

Література

1. Вакулик І. І. Формирование научной картины мира в современном языковом пространстве. Мовні і концептуальні картини світу. 2013. 43. Ч.1. С. 203-209.
2. Вакулик І. І. Давньогрецька та латинська мови як джерело сучасної наукової термінології: монографія. К.: НУБіП України, 2014. 237 с.
3. Вакулюк П. Г. Нариси з історії лісів України. Фастів: Поліфаст, 2000. 624 с.
4. Дендрофлора України. Дикорослі й культивовані дерева і кущі. Покритонасінні. Частина І. Довідник / за ред. М. А. Кохна. К.: Фітосоціоцентр, 2002. 448 с.
5. Калініченко О.А. Декоративна дендрологія: навчальний посібник. К.: Вища школа, 2003. 199 с.
6. Кушнір А. І., Grygierszyk W. 15-річний досвід сучасної арбористики в Україні та подальші шляхи її розвитку. Історичні, правові та природоохоронні аспекти збереження пам'ятних багатовікових дерев, присвячена 120-річчю НУБіП України (Київ-Чигирин, 18-20 квіт. 2018 р.). К.: ВЦ НУБіП України, 2018. С. 6-8.

7. Слюсар С. І., Кушнір А. І. Соціоекологічні аспекти проведення комплексних обстежень багатовікових дерев у населених пунктах. Історичні, правові та природоохоронні аспекти збереження пам'ятних багатовікових дерев, присвячена 120-річчю НУБіП України (Київ-Чигирин, 18-20 квіт. 2018 р.). К.: ВЦ НУБіП України, 2018. С. 60-62.
8. Структура та розвиток культурфітоценозів Криворіжжя: монографія / за ред. Е. О. Євтушенка, В. М. Савоська. Кривий Ріг: Діонат, 2017. 168 с.

References

1. Vakulyk, I. I. (2013). Formyrovanye nauchnoy kartyny myra v sovremennom yazykovom prostranstve [Formation of the scientific picture of the world in modern language space]. Linguistic and conceptual pictures of the world, 43, 1, 203-209.
2. Vakulyk, I. I. (2014). Davn'ohrets'ka ta latyns'ka movy yak dzherelo suchasnoyi naukovoï terminolohiyi [Ancient Greek and Latin as a source of complementary scientific terminology]. NUBiP Ukrainy, 237.
3. Vakulyuk, P. H. (2000). Narysy z istoriyi lisiv Ukrainy [Essays on the history of forests of Ukraine]. Polifast, 624.
4. Dendroflora Ukrainy (2002). Dykorośli y kul'tyrovani dereva i kushchi [Essays on the history of forests of Ukraine]. Phytosociocenter, 448.
5. Kalinichenko, O. A. (2003). Dekorativna dendrolohiya [Decorative dendrology: tutorial]. Higher school, 199.
6. Kushnir A. I., Grygierczyk, W. (2018) 15 years of experience in modern arboristics in Ukraine and further ways of its development. To the 120th anniversary of NUBiP of Ukraine. Kyiv-Chigirin (Ukraine), 6-8.
7. Slysar, S. I., Kushnir, A. I. (2018) Socioecological aspects of complex surveys of centuries-old trees in settlements. To the 120th anniversary of NUBiP of Ukraine. Kyiv-Chigirin (Ukraine), 60-62.
8. Yevtushenko, E. O. ed. (2017) Struktura ta rozvytok kul'tur / fitotsenoziv Kryvorizhzhya [Structure and development of Cultural Factor Cenozosis in Kryvorizhzhya]. Kryviy Rih: Dionat, 168

SUMMARY

A. I. Kushnir, I. I. Vakulyk. *Value of unique old trees - a natural monument // Biological Resources and Nature Management.* – 2018. – **10**, №3–4. – P.176–182. <https://doi.org/10.31548/bio2018.03.023>.

Ukraine has many unique trees associated with prominent people and historical events. Such trees play a great historical, cultural and educational role. In many cases they are taken under protection and have the status of natural monuments of local significance.

About 50 of these trees, which are associated with historical events, human fates and legends, are declared memorial. They are associated with the names of Bohdan Khmelnytsky, Taras Shevchenko, Ivan Franko, Lesia Ukrainka and other prominent people. In most cases, such trees grow in forest plantations, old gardens and parks, on the territories of the memorial estates, etc.

To identify such unique natural monuments, to gather the necessary information about them, and to make a comprehensive catalogue of prominent trees of Ukraine is the goal of our research. Such objects are national property and should be taken under state protection.

Old trees survey was carried out in accordance with the developed and already published tree questionnaire.

In the paper there are used both general methods of scientific research, based on comparison, generalization and synthesis, and strictly linguistic ones (paradigmatic and combined). The research has been carried out within the framework of the project № 110/551-pr «Creation of a register of valuable plants of Kyiv parks and public gardens on the basis of terminology standards». The presented scientific paper is a logical continuation of researches on the current state of the oldest trees parks and public gardens.

Thanks to the suggested methodology a lot of trees in our country got «the second chance» for life. Let's consider some of them. In such a way we are trying to draw the attention of the wide environmental community to the preservation of unique natural monuments. We suggest giving such objects the status of natural monuments of national importance, which will allow to conduct a unified policy on their protection, conservation and further use.

Keywords: *century trees, a monument of nature, conservation status, historical trees, arboristics*

АННОТАЦІЯ

А. І. Кушнір, І. І. Вакулик. *Ценность уникальных вековых деревьев – памятников природы // Биоресурсы и природопользование. – 2018. – 10, №3–4. – С.176–182. <https://doi.org/10.31548/bio2018.03.023>.*

В Украине сохранилось немало уникальных деревьев, связанных с выдающимися людьми и историческими событиями. Выявить такие уникальные памятники природы, собрать необходимые сведения о них и было целью наших исследований. Такие деревья классифицируют как национальное достояние, они имеют весомую образовательно-воспитательную, эстетическую, историко-культурную ценность, а поэтому должны быть взяты государством под охрану.

В работе осуществлена комплексная оценка типов жизненных форм вековых деревьев, произведенная с помощью современных методов арбористики с использованием общенаучных мето-

дов, которые презентуют полевые исследования и основываются на сравнении, обобщении и синтезе. Описаны ценные уникальные вековые деревья как памятники природы, которые имеют статус общегосударственного значения – дубы Шевченко, Железняк и Алексева, тысячелетняя фисташка, липа Петра Могила, шелковица Шевченко. Предложено следовать единой политике по охране уникальных памятников природы с целью сохранения культурно-исторического наследия города.

Ключевые слова: вековые деревья, памятник природы, охранный статус, исторические деревья, арбористика